

«علی امینی» و «هواز دپیچ» در حال امضای قرارداد کنسرسيوم

نگاهی به قراردادهای نفتی ایران با بیگانگان در دوره پهلوی

قراردادهای نفتی و منافع ملی

امتیازات نفتی سرنوشت ساز برای انگلیسی ها

در صد از سود خالص شرکت بود. افزون بر این، شرکت ملزم بود که از کارگران ایرانی در فعالیت های خود استفاده کند و پس از پایان قرارداد، تمام وسایل و ساختمان های شرکت به دولت ایران واگذار می شد. در ضمن ولایات آذربایجان، گیلان، مازندران، خراسان و استرآباد (گلستان امروزی) استثنای شده بود و شرکت در آن ها از هیچ حقی برخوردار نبود. قرارداد داریسی در سال ۱۳۴۰ ه. ش به پایان می رسید.

قرارداد ۱۹۳۳، واگذاری امتیاز تا سال ۱۳۷۲ ه. ش

باروی کار آمدن رضاخان و قدرت گرفتن رژیم پهلوی، موضوع نفت، به عنوان یکی از منابع درآمد عمومی کشور، مورد توجه قرار گرفت. این در حالی بود که با پایان یافتن جنگ جهانی اول، جایگاه نفت در اقتصاد کشور های اروپایی تثبیت شد و انگلیسی ها به دنبال حفظ و تمديد امتیازات نفتی خود در سراسر جهان و از جمله ایران بودند. دولت انگلیس با وجود در اختیار داشتن ۵۲/۵ درصد سهام و حق رأی در شرکت نفت ایران و انگلیس (APOC)، هنوز نگران تهدید منافعی بود که ایران بود. به اعتقاد آن ها قرارداد داریسی از استحکام لازم برخوردار نبود و در شرایط فعلی نمی توانست منافع انگلیسی ها را به طور کامل تأمین کند. لرد کدمن، از اعضای هیئت مدیره شرکت در سخنرانی خود پس از انعقاد قرارداد ۱۹۳۳ با ایران، گفته بود: «ما، به فوریت، احتیاج داشتیم که در مورد مالیات بر درآمد ایران و سایر قوانین مربوط به پول و ارز و گمرک و عوارض داخلی و تعادل بازرگانی، وضع ثابتی برقرار کنیم، زیرا تمام قوانین مزبور موجب تهدید بود و اختلافاتی را به وجود می آورد.» همزمان با این وضعیت، در ابتدای سال ۱۳۱۱ ه. ش، شرکت نفت ایران و انگلیس، ناگهان سهم ایران از سود سالیانه را، به بهانه کاهش قیمت نفت، کم کرد و آن را به یک چهارم مبلغ سال قبل رساند. این کاهش قیمت با واکنش ایران روبه رو شد. از تیر ماه سال ۱۳۱۱ بسیاری از نمایندگان مجلس شورای ملی در نطق هایشان به انتقاد از شرایط پیش آمده پرداختند. این سخنرانی ها و اظهار نظر ها تا آذر ماه همان سال ادامه یافت. سرانجام در ۶ آذر ماه سال ۱۳۱۲، قرارداد نفتی داریسی به صورت یک طرفه توسط ایران ملغی شد. شایع بود رضاخان در جلسه هیئت وزیران، پرونده آن را در بخاری

وقتی در سال ۱۹۰۰ م، ویلیام ناکس داریسی با شرکت کیش ولف، کیتایگی و کوتاه، به این نتیجه رسید که امتیاز اکتشاف و بهره برداری از منابع نفتی ایران را از مظفرالدین شاه قاجار بگیرد، هیچ گاه گمان نمی کرد که روزی این امتیاز به پرچالش ترین و در عین حال راهبردی ترین مسئله ایران در سطح داخلی و بین المللی تبدیل شود. داریسی و شرکت کیش، با وجود گرفتن امتیاز ۶۰ ساله، امیدی به تحقق رویایشان نداشتند، اما روز ۵ خرداد ماه سال ۱۲۸۷، بالاخره چاهی که بعدها به چاه شماره یک معروف شد، در مسجد سلیمان به نفت رسید و انگلیسی ها دریافتند که از این به بعد باید به ایران به عنوان منبعی سرشار از این ماده راهبردی بنگرند.

انگلیسی ها و قرارداد داریسی

قرارداد نفتی داریسی، به لحاظ حقوقی، بسیار ضعیف بود. پیدا بود که دو طرف برای نوشتن و امضای آن عجله داشته اند؛ مظفرالدین شاه برای پولی که صرف عیاشی های او و دربار می شد و داریسی برای دستیابی به ثروتی که هنوز برای به دست آوردنش شک داشت. پای نخستین قرارداد نفتی ایران را مظفرالدین شاه، اتابک اعظم (صدر اعظم)، مشیرالدوله (وزیر خارجه)، میرزا نظام الدین غفاری (وزیر معادن) و ویلیام ناکس داریسی امضا کرده بودند. قرارداد ۱۸ ماده داشت؛ در خرداد ماه ۱۲۸۰ به امضای شاه رسید و متممی برایش نوشته نشده بود. ظاهراً شاه و اطرافیان اصلاً اعتقادی به کشف و استخراج نفت نداشتند و علاوه بر این، تصورشان از این ماده قیمتی، تصویری درست و کامل نبود. بنابراین قرارداد داریسی در شرایطی امضا شد که اولاً، هنوز منابع نفتی ایران شناخته نشده بود و ثانیاً، نیاز جهان به نفت چندان گسترده نبود. بر اساس این قرارداد: امتیاز «انحصاری» اکتشاف، استخراج، توزیع و فروش نفت و فرآورده های آن به شرکت انگلیسی واگذار شد؛ زمین های بایر مورد نیاز فعالیت، به صورت رایگان، در اختیار شرکت انگلیسی قرار گرفت؛ تمام مستملکات شرکت از مالیات معاف بود (درآمد از مالیات معاف نبود) و دولت متعهد شد امنیت و امکانات لازم را برای شرکت انگلیسی فراهم کند. عایدی دولت ایران از این قرارداد، ۱۶

قطعاً نمی توان سیاست های نفتی دودمان پهلوی را در سال های پایانی دهه ۵۰ محدود و منحصر کرد. سیاست های پهلوی اول و دوم، در این عرصه خطیر، فراز و فرودهای فراوانی داشته که گاه همچون کودتای ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲ با منافع بیگانگان در پیوندی وثیق بوده است. آنچه در این نوشتار از نظر خوانندگان گرامی می گذرد، باز خوانی مهمترین این فراز و فرودها با اتکا به منابع و اسناد معتبر تاریخی است.

جواد نوابیان رودسری